

Farkas Tamás – Kozma István (szerk.) A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban. Gondolat Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2009. 412 lap

1. Bár az ismertető kötet alapja egy 2007-ben megrendezett szimpózium anyaga, valójában jóval több egy konferenciakötetnél. A szerzők egy része ugyanis tagja volt annak a kutatócsoportnak, amely a hivatalos magyar családnév-változtatások vizsgálatára alakult az ELTE-n 2005-ben. A kötet célja ennél fogva nem kizárólag, illetve nem elsősorban az említett szimpózium anyagának megjelentetése, hanem a kutatócsoport által végzett többéves munka számos eredményének, valamint a további vizsgálatokhoz segítséget nyújtó anyagoknak a közzététele volt. Ez utóbbi törekvése utal, hogy – egy szokványos konferenciakötettől eltérően – minden tanulmányt az adott téma két-két szakértője lektorált; emellett az említett célt szolgálják a tanulmányokat követő mellékletek is. Mindezeknek köszönhetően a kiadvány egyrészt tanulmánykötetként, másrészt a névváltoztatások kézikönyveként is forgatható. Ezt a jelleget erősíti az is, hogy a tanulmányok gyakran reflektálnak egymásra, megteremtve ezzel az összefüggést az általuk felvetett különböző szempontok között.

A névváltoztatások témája hosszú ideig elsősorban a nyelvészeket foglalkoztatta, az elmúlt évtizedekben azonban más tudományágaknak is egyre inkább a látókörébe került. Eddig mégis csupán egy történettudományi szempontú monografikus feldolgozása született.¹ A kérdéskör iránt felélenkülő érdeklődést tükrözi, hogy az ismertett kiadvánnyal csaknem egy időben jelent meg Farkas Tamás monográfiája,² amely már nyelvészeti-névtani oldalról közelíti meg a névváltoztatások problematikáját. A két tudományterület képviselőinek összefogásából, más területek bevonásának szándékával született meg a most ismertett kiadvány. Erre utal az első pillantásra talán kissé nehézkesnek, túlbonyolítottnak tűnő, ám annál informatívabb cím is. A kötet nem egyszerűen a magyarországi családnév-változtatások történetét kívánja bemutatni, hanem annak különböző (térbeli, időbeli, társadalmi) aspektusait is. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a két szerkesztő egyike nyelvész, másika pedig történész. A szerzőgárda még gazdagabb képet mutat: a nyelvészek és történészek mellett van közöttük irodalomtörténész, hebraista, kulturális antropológus, levéltáros stb. Ennek köszönhetően a kiadványt nemcsak a nyelvtudomány, hanem számos érintkező terület művelői is haszonnal forgathatják.

Az interdiszciplinaritás mellett a kötet másik kiemelendő sajátossága, hogy vizsgálati köre nem korlátozódik egyetlen, kizárólagosan magyarországi magyar nézőpontra: több tanulmány is foglalkozik a jelenségre a hazai nemzetiségekre gyakorolt hatásával, mindkét oldalról bemutatva ezzel a névváltoztatás okait, eredményeit és megítélését; a környező népek életében játszott szerepét felvillantva pedig összehasonlítási alapot teremt a jelenség hatásának, a magyar történelemben és a magyar családnévrendszer formálódásában játszott szerepének a megítéléséhez.

¹ Karády Viktor–Kozma István: *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig.* Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

² *Családnév-változtatás Magyarországon.* NyttudÉrt. 159. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009.

2. A kötet felépítése tematikus, kiemelve a fentebb említett interdiszciplináris jelleget: az általános kérdéseket a névváltoztatások történelmi-ideológiai háttérének bemutatása, az érintett kisebbségi csoportok szempontja, majd a névváltoztatások helyi esetei követik; ezután a környező népeknél tapasztalható hasonlóságok és eltérések, illetve az irodalomtörténeti aspektusok kerülnek sorra. A kötetet a fentebb már említett gazdag melléklet (bővebben I. később) és a szerzők rövid bemutatása zárja.

2.1. A kiadvány tanulmányokat tartalmazó részét Farkas Tamásnak az **általános kérdéseket bevezető** írása nyitja (11–27). A szerzőt láthatólag kettős cél vezérli: egyrészt bemutatja a téma kutatásával kapcsolatos kérdéseket és szempontokat, másrészt röviden beszámol a kutatócsoport célkitűzéseiről, tevékenységéről és eredményeiről. Ezzel gyakorlatilag a kötet felépítését meghatározó gondolatmenetet vázolja fel, így munkáját a kötet programadó írásának tekinthetjük. Az áttekintés kiter a névváltoztatások vizsgálata során felmerülő terminológiai problémákra; bemutatja a névváltoztatások kutatástörténetét; hangsúlyozza az érintett tudományterületek együttműködésének hasznát és fontosságát, a más országokban zajló hasonló folyamatokkal való összevetés szükségességét; és szorgalmazza az azonos tematikájú külföldi vizsgálatok módszertanának megismerését. A kutatás lehetséges irányai közül kiemeli a családnév-változtatások modelljének négy meghatározó eleme (a kérvényező, a közigazgatási szerv, a döntésekre hatással lévő történelmi-ideológiai erőter, valamint az elhagyott és a felvett családnév) szerinti értékelést és a rendszerezés lehetséges szempontjait.

Hajdú Mihály tágabban értelmezi a névváltoztatást (29–40). Célja a személynévcserék rendszerezése; ezek között csupán egy típus a hivatalos családnév-változtatás. A sok lehetséges szempont közül a változtatás motivációjában rejlő ritualitást választja. Csoportosításában nem csupán az újabb kori magyar, hanem a többlemű névrendszer kialakulása előtti európai, illetve a régebbi és újabb korok más kultúráinak névadási szokásait is figyelembe veszi. A családnév-változtatások kapcsán egy rendkívül fontos, a szakirodalomban csak újabban, jórészt az ő tevékenységének köszönhetően megjelenő szempontot hangsúlyoz: az idegen eredetű, idegenes hangzású családnevek ugyanúgy részei a magyar névkincsnek, mint a magyar eredetűek (vagy annak látszók), ezért ezek eltűnése is szegényíti a családnévállományt.

Karady Viktor a családnév-változtatások társadalomtörténeti összefüggéseit vázolja fel (41–55). Számos európai állam 19. és 20. századi etnikai helyzetét összevetve megállapítja, hogy a (nem személyes, illetve családi okokból történő) névváltoztatás szinte mindig a nemzetiségi erőviszonyokhoz kötődő, kényszerhelyzet szülte folyamat. A 19. századi magyarországi névmagyarosítási mozgalom történetét vizsgálva a legfőbb mozgatórugóként a számbeli kisebbségben lévő magyar nemzeti elit nemzetépítő törekvéseit emeli ki, bemutatva ennek kapcsán az állam szerepét, az egyes nemzetiségek és egyházak eltérő hozzáállását, valamint a névváltoztatók motivációit, „asszimilációs szerepköreit”.

Vörös Ferenc a Trianon után kisebbségi helyzetbe került magyarság szempontjából, szociolingvisztikai, illetve szocioonomasztikai alapon állva vizsgálja a kérdést (57–74). Figyelmének középpontjában a nyelvi interferencia következtében jelentkező, a hivatalos névadással és a névvisseléssel kapcsolatos problémák állnak. Ennek kapcsán számos terminust (pl. *transzliteráció*, *transzkripció*, *névmagyarosítás* és *visszamagyarosítás*) tisztáz és egységes fogalmi rendszerbe rendez, illetve bevezeti az általánosabb *névhelyreállítás* kifejezést annak a – kisebbségi helyzetben tapasztalható – névváltoztatási jelenségnek a megnevezésére, amelynek a hivatalos és a nem hivatalos névalak eltérése az oka. Ennek eseteit (cseh)szlovákiai példaanyagán részletesen is bemutatja, rendszerbe foglalva az egyes nyelvi eljárásokat.

Az általános kérdéseket tárgyaló fejezetet a névváltoztatások klasszikus korszakának (a dualizmus korának) háttérét adó **történelmi-ideológiai erőteret** bemutató két tanulmány követi. Maitz Péter a korabeli névváltoztatási propagandaszövegek által teremtett diskurzus vizsgálatával bemutatja, hogyan vált a családnév a nemzeti identitás hordozójává, a nemzeti egység szervezőjévé (77–93). A névideológia diszkurzív stratégiáit elemezve nyomon követi ennek a folyamatnak az állomásait:

a nem kellően magyarnak tartott családnevek stigmatizálódását, majd az őket viselők „nemzetellenessé” nyilvánítását.

Juhász Dezső az új családnev felvételében megnyilvánuló múltidézési szándék szempontjából vizsgálja meg a korszakban lezajlott névváltoztatási eseteket (95–101). Megállapítása szerint ugyanis a dualizmus korában feltűnően gyakori volt a névben a régiség tükröztetésének a romantika, illetve a nemzeti ideológia által motivált szándéka. Tanulmányában részletesen bemutatja ennek nyelvi eszközeit (pl. archaizáló helyesírás, különböző morfológia, valamint lexikai-szemantikai eljárások).

A következő fejezet a névváltoztatásban leginkább érintett **kisebbségek szemszögéből** foglalkozik a kérdéssel. Eltérő módszerekkel és szemléletmóddal, de egyaránt a hazai németiség névváltoztatásának történetét kutatja Bindorffer Györgyi (105–19) és Föglein Gizella (121–35). Az előbbi szociálpszichológiai megközelítést alkalmazva, három németlakta településen végzett identitásvizsgálatait elemezve a névre identitásképző elemként és az összetartozás-tudat hordozójaként tekint. A névváltoztatások okait, falvanként eltérő mértékét, a kényszert és az ellenállást bemutatva arra a megállapításra jut, hogy a hazai németiségnek, de legalábbis a vizsgált települések lakosságának a névváltoztatása nem járt együtt egyértelmű asszimilációval. Az utóbbi írás a második világháború végének a németeket sújtó rendeleteit, illetve az azokra való reakcióként történő névmagyarosítási hullámot mutatja be. Az 1945. évi esetek néhány példáján részletesen elemzi a névváltoztatások területi megoszlását és a kérvényező csoport társadalmi összetételét.

A magyarországi zsidó lakosság névváltoztatási stratégiáival szintén két tanulmány foglalkozik. Fenyves Katalin (137–52) zsidó származású magyar értelmiségiek (írók, egyetemi hallgatók) akkulturációs stratégiáit vizsgálta a különböző nemzedékekben választott nevek jellemző típusainak, valamint a családnev + keresztnév együttesének összehasonlításával. Megállapítása szerint az értelmiség körében a névváltoztatás korábban indult meg, mint a többi rétegben, és motivációja sem feltétlenül az elvegyülés szándéka vagy a külső elvárásoknak való megfelelés vágya volt, hanem a kitűnni vágyás is jelentős szerepet kapott benne – különösen az írók esetében.

Kozma István (153–71) századfordulós névváltoztatási kérvényekben a zsidók és a keresztények névválasztását összevetve arra a következtetésre jutott, hogy míg a zsidóknál jellemző a náluk tipikus családnevek tömeges megváltoztatása, a keresztényeknél nem lehet hasonló jelenséget kimutatni. Ez nyilvánvalóan egyes családnevek „törzsi bélyeggé” válásával, illetve az attól való megszabadulás szándékával magyarázható. A motivációk emellett területi megoszlást is mutatnak: míg Budapesten az elvegyülés lehetett a fő cél, vidéken az önmegkülönböztetésre való törekvés tűnik erősebbnek.

A fejezetet záró két tanulmány a korábbiaktól eltérően nem valamely vallási vagy etnikai, hanem egyéb alapon szerveződő társadalmi csoport stratégiáit elemzi: Nagy Imre Gábor a somogyi és baranyai közigazgatási tisztviselők (173–92), Bence Erika pedig a vajdasági magyar írók névváltoztatását (193–201) elemzi. Az előbbi közli és részletesen elemzi az 1933 és 1938 közötti névváltoztatásokat, azok hátterét, végrehajtását, hatását, részletesebben is kitérve egy, a téma kapcsán kevésbé említett kérdésre, a változtatási ösztönzésnek vagy kényszernek való ellenállás, a névmegőrzés indokaira. Az utóbbi elsősorban a névváltoztatás motivációival foglalkozik, kimutatva az egyes korszakok jellemző tendenciáit, illetve azok egymástól való eltéréseit.

A negyedik fejezet a **névmagyarosítások helyi történetei közül** mutat be néhányat. Fülöp László (205–14) és Mizser Lajos (215–21) tanulmánya hasonló szempontokat követ: az előbbi Kaposvár környékének 19. századi, az utóbbi pedig a nyíregyházi tír pákok 19–20. századi családnev-történetével foglalkozik. A névállományt áttekintve a családnevek megváltozásának két módját vetik össze: munkájuk első felében a spontán változások típusait tárják elének, a másodikban pedig a tudatos és hivatalos névváltoztatásnak mindkét vidéken viszonylag kis számban előforduló eseteit mutatják be.

Szilágyi-Kósa Anikó egy családnev-történeti különlegességet tár elének (223–33): a település plébánosa által kezdeményezett 1868-as kislódi tömeges névváltoztatás esetét bemutatva, a nyelvi

stratégiákat elemezve rámutat egyrészt az általánosan jellemző módszerektől való eltérésekre, az így létrejött kislódi családnévállomány szokatlanságának okaira, ennek kapcsán kitérve egyúttal a német és a magyar családnévrendszer közötti különbségekre is.

Szintén 19. századi témájú Varga Józsefné Horváth Mária győri névváltoztatásokat elemző munkája (235–49). A szerző a névváltoztatás történetének egyes korszakait hasonlítja össze a névviselők társadalmi és felekezeti hovatartozása szerint, részletesen feltárva a változtatások indítékait az egyes csoportokban, kapcsolatba hozva e kérdést az új nevek jelentéstani csoportjainak megterheltségével, valamint az elhagyott és a felvett nevek egymáshoz való viszonyával.

A fentiekől eltérően Mikesey Gábor tanulmánya (251–60) nem egy adott területhez kapcsolódik: a családnévek vizsgálatában eddig kevésbé alkalmazott térinformatika használatának lehetőségeit kutatva rámutat, hogy éves bontású térképlapok segítségével, a megyei és a városi adatok elkülönítésével számos eddig rejtett jelenség (pl. a mozgalom nagy- vagy kisvárosi jellege) is felismerhető. Munkája legfőbb tanulsága, hogy nem lehet egységes magyarázatot találni a névváltoztatások okaira, ezért hiba lenne a témát pusztán a nemzetiségek vagy a zsidóság történetével kapcsolatos kérdésként kezelni.

A következő fejezet, ahogyan az a bevezető tanulmányban fontos szükségletként megfogalmazódott, **más népek névváltoztatásaira** tekint ki. Berecz Ágoston (263–72) a románok körében a magyar családnév-változtatások klasszikus korszakában az értelmiség által egyrészt nemzeti törekvésként, másrészt a névmagyarosítási mozgalomra adott válaszként kezdeményezett névroánosítást, annak történelmi, politikai és ideológiai hátterét, valamint módszereit elemzi. Megálapítása szerint e kontextus következményeképp a korszakban a név románságának „garanciája” sajátos módon nem a román vagy a latin etimológia, hanem a romános írásmód volt.

Kozma Judit az osztrák és a magyar zsidók névváltoztatását veti össze (273–84). Témájának érdekességét az a sajátos történelmi helyzet adja, amelyben a hosszú 19. században egy államalakulatban élő, mégis egymástól eltérő (magyar, illetve német-osztrák) nemzeti tudatú, saját nemzetükben azonban allogénnek tekintett zsidóság volt. A tanulmány röviden áttekinti az őket érintő névhasználati szabályozásokat, majd példák segítségével hasonlítja össze a két csoport motivációit és névváltoztatási módszereit.

Bányai Viktória a névhéberesítés történetét, céljait, okait és módszereit vázolja fel magyar példák segítségével (285–93). A célok között speciálisan a zsidóság történelmi helyzetéből, az új állam létrejöttének körülményeiből adódóak is voltak (pl. a különféle idegen nyelvű nevek okozta közigazgatási problémák kiküszöbölése), a nemzetépítési stratégia kiemelkedő szerepe ugyanakkor párhuzamba állítja e mozgalmat a magyarországi magyar vagy éppen a korábban említett román törekvésekkel.

Fábián Zsuzsanna az olaszországi családnév-változtatásoknak a magyar és az olasz családnévrendszer különbségeiből is adódó eltérő okaira és céljaira koncentrált írásában (295–310): míg ott az asszimilációs szándék ritkábban figyelhető meg, igen jellemző például a kitett gyermekekre utaló név megváltoztatása, valamint a művészi célú névcseré. A motivációk áttekintése után a szerző röviden bemutatja a változtatás legfőbb nyelvi módjait, típusait.

Az utolsó fejezet a kérdés **irodalmi vonatkozásaival** foglalkozik. T. Somogyi Magda azt vizsgálja, hogyan reflektálnak a 19–20. századi magyar prózai és drámai művek a névváltoztatásra mint korjelenségre (313–29). A hivatalos családnév-változtatások mellett a romantikus „kelléként” előforduló álneveket és a spontán változásokat is figyelembe veszi. Csoportosításában fő szempontként a változtatás okát és célját, szövegbeli funkcióját, módját, valamint az alany származását/foglalkozását veszi alapul.

Vácziné Takács Edit egyetlen műben, Vámos Miklós *Apák könyve* című regényében vizsgálja a névváltoztatás motivációit (331–42). Meglátása szerint a változtatás az identitás keresésének eszközeként jelentkezik a műben. Munkájában nemzedékenként, az ábrázolt korszakra vetítve

tekinti át az egyes változtatásokat, az okokat két fő szempont (a személyes és a történelmi indíttás) köré csoportosítva.

2.2. A tanulmányokat három, a névváltoztatások kutatásához segédeszközt jelentő melléklet követi. Az elsőben Kozma István a statisztikai vizsgálatokhoz nélkülözhetetlen számadatokat közli (345–52). Táblázataiból világosan kirajzolódnak a névváltoztatási mozgalom méretei, legjelentősebb időszakai, valamint az egyes forrásokban fellelhető adatok mennyisége. A második a fontosabb törvényeket, rendeleteket adja közre a családnév-változtatás szabályozásának kezdetétől napjainkig (353–96). Ennek köszönhetően a kutatóknak végre egy helyen összegyűjtve, magyarra fordítva is rendelkezésükre áll a jelenség jogtörténeti hátterének teljes dokumentációja. A harmadik melléklet a kérdéskörre vonatkozó, 1872 és 2009 között született szakirodalom Farkas Tamás által összeállított bibliográfiája (397–404).

3. A kiadvány kettős célja, a szimpózium előadásainak közlése, valamint a kézikönyvként való használhatóság nehezen egyeztethető össze. Azoknak a szerzőknek az írása, akik az említett kutatócsoport tagjaként működtek, érthetően nagyobb összhangot mutat, míg más tanulmányok eltérő háttérrel, szemléletmódjukkal némileg kilógnak ebből a sorból. Ez nem feltétlenül baj, hiszen így maradéktalanul megvalósulhat a fentebb jelzett sokszínűség. A szerkesztők munkáját dicséri, hogy e heterogén anyag logikus tematikus elrendezésével sikerült megvalósítaniuk az előszóban megfogalmazott céljukat: a kötet több tudományterület művelői számára is szakirodalomként, a mellékleteknek köszönhetően pedig segédanyagként is szolgálhat, felhívva a kutatók figyelmét más területek általuk korábban nem ismert, nem alkalmazott eszközeinek, módszereinek, nézőpontjainak és eredményeinek a hasznosíthatóságára. Ezáltal a kiadvány eredményesen hozzájárul e területek együttműködéséhez, a névváltoztatás kérdéskörének minél alaposabb és több szempontú feldolgozásához, előre láthatólag nagy lendületet adva ezzel a további kutatásoknak.

Slíz Mariann

ELTE BTK

Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai,
Dialektológiai Tanszék